

Fikrimizcə aqrar sahədə işçi qüvvəsinin təkrar istehsalı prosesi dedikdə əkinçilik və ya heyvandarlıq bilgilərinə malik olan, kənd təsərrüfatı maşınları, texnologiyasını və iqtisadiyyatının əsaslarını bilən, fermer, menecer və ya mülkiyyətçi olmaq bacarıqlarını mənimsəyən aqrosənaye mütəxəssislərinin hazırlanması başa düşülməlidir. İşçi qüvvəsinin təkrar istehsalı prosesinin gedişi aqrar sahədə islahatların aparılmasının müəyyən maddi bünövrəsinin olmasını tələb edir. Bu proseslərdə işçi qüvvəsinin təkrar istehsalı məsrəfləri ictimai zəruri xərclərin çəkilməsi hesabına deyil, həm də milli gəlirin istehsalına hər bir işçinin artan işgüzar fəaliyyətini nəzərə almaqla həyata keçirilməlidir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində əməyin stimullaşdırılması hər bir işçi qüvvəsinin şəxsi keyfiyyətləri əsasında aparılmalıdır. Əməyin nəticələrində maddi marağın durması istehsalın məhsuldarlığının artmasına gətirib çıxarmalıdır.

Təkrar istehsal prosesinin daha bir tərkib hissəsi təbii ehtiyatların təkrar istehsalıdır. Sovet dövründə təbii ehtiyatların təkrar istehsalı dekorativ səciyyə daşıyırdı və ətraf mühitdə mütənasibliyin saxlanılmasına lazımcına diqqət yetirilmirdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, həmin dövrdə kənd təsərrüfatında plan tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün həddən artıq kimyəvi vasitələrdən istifadə edilirdi. Bu bir tərəfdən torpaqları kimyəvi reagentlər ilə zəhərləyir, respublikada ekoloji tarazlığı pozurdu, digər tərəfdən insanların hər birinin istifadə

etdiyi kənd təsərrüfatı məhsulları ekoloji cəhətdən təmiz olmadığına görə hər birimizin sağlamlığına mənfi təsir göstərirdi.

Hal-hazırda ətraf mühitin qorunmasının mühitin tərkib hissəsi iqtisadi səmərəliliyin tələblərinə cavab verən insanların yaşayış mühitinin təkrar istehsalının təmin edilməsindən ibarətdir. Ekoloji-iqtisadi mühit geniş təkrar istehsalın şərtlərinə cavab verməli, sürətli inkişafa şərait yaratmalıdır.

Azərbaycanda ətraf mühitin qorunması və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsi istiqamətində dövlət proqramı işlənib hazırlanmalıdır. Proqram ölkədə ekoloji vəziyyətin sağlamlaşdırılmasına, ətraf mühitin qorunmasına və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsinə xidmət etməlidir. Təbii ki, bu işlərin həyata keçirilməsi, lazımi maliyyə qoyuluşlarını tələb edir. Azərbaycan iqtisadiyyatının sürətli inkişafı həmin vəsaitlərin ətraf mühitin sağlamlaşdırılmasına yönəldiləcəyinə böyük inam yaradır.

Yuxarıda göstərilənləri ümumiləşdirsək belə qənaətə gələrik ki, aqrar sahədə bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin mənimsənilməsi kəndlilərin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına, o cümlədən təkrar istehsal prosesinin həyata keçirilməsinə geniş imkanlar açacaqdır. Bu imkanlardan istifadə edilməsi təkrar istehsalın bütün mərhələlərində elmi-texniki tərəqqinin həyata keçirilməsi şərti isə onun maddi-texniki bazasının inkişaf səviyyəsindən asılıdır.

AQRAR BAZARIN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ

V.T.ƏMRAHOV, i.e.n., dosent
AKTA

Aqrar bazar milli iqtisadiyyatın ən mühüm strateji əhəmiyyətli strukturlarından biri olub, aqrar-sənaye məhsullarının reallaşdırılmasını özündə əks etdirir. Aqrar bazar tələb və təklif əsas əsasında formalaşmaqla azad rəqabət mühitinin və sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Aqrar bazarda əmtə təklifi hazırda əsas etibarilə özəl qurumlar tərəfindən həyata keçirilir. Bu baxımdan aqrar bazarda yerli istehsalın xüsusi çəkisinin yüksəldilməsi kənd təsərrüfatına mütərəqqi texnologiyaların tətbiqindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Məlum olduğu kimi aqrar sahənin investisiya cəlbediciliyinin aşağı olması kənd təsərrüfatına intensiv texnologiyaların tətbiqinə imkan vermir.

İnkişaf etmiş ölkələrin praktikası göstərir ki, bankların və kredit ittifaqlarının intensiv texnologiyaların tətbiq edildiyi ərazilərdə həyata keçirilən kənd təsərrüfatı istehsalına marağı daha böyükdür. Həmin marağın reallaşması və fəaliyyət intensivliyinin ekoloji tələblər çərçivəsində həyata keçirilməsi üçün proqram-məqsədli yanaşma elementləri istifadə olunur.

İntensiv istifadə edilən ərazilərdə torpağın qiyməti

yüksək olduğuna görə rekasiya təyinatlı sahələrin mühafizəsi, onların düzgün və səmərəli istifadə edilməsinin təmin edilməsi üçün inzibati tənzimləmənin bəzi vasitələrindən istifadə olunmalıdır. Bu ərazilərdə yaşıllıq zolaqlarının və digər bu kimi ümumi istirahət təyinatlı sahələrin tələb olunan səviyyədə istifadəsinin təminatı sahibkarlıq mühitinin ciddi hüquqi əsasda təşəkkülün zəruri edir.

İntensiv istifadə olunan ərazilərdə resursqoruyucu texnologiyaların tətbiqi istisnasız olaraq dəstəklənməlidir. Qapalı texnoloji sxemdə fəaliyyət göstərən istehsal, emal və xidmət sahələrinin qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığı üçün optimal hüquqi çərçivə yaradılmalıdır.

Deyilənlər əlbəttə intensiv istifadə edilən ərazilərdə aqrar bölmənin inkişafına dövlət müdaxiləsinin qeyri-məhdudluğuna bəraət vermir. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, özəl bölmənin inkişafı orta və kiçik sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması tənzimlənən bazar şəraitində müxtəlif mülkiyyət formalarının eyni inkişaf imkanının təmin edilməsi sayəsində mümkündür. Burada bir məna-ma diqqət yetirmək zəruridir. Daim vəsait qıtlığı ilə

ÜDM-da qeyri-dövlət bölməsinin
xüsusi çəkisinin dinamikası, (faizlə)

	1995	2000	2003	2004	2005
Kənd təsərrüfatında	61,5	99,0	99,3	98,4	97,7
Sənayedə	5,5	48,4	66,7	68,5	79,1
Ümumi daxili məhsulda	30,3	70,8	73,3	73,5	76,0

üzlülərək formalaşan özəl bölmə sahədaxili yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik olmur. Rəqabət mübarizəsində paritetin təmin olunması üçün özəl aqrar bölməyə bütün vasitələrdən səmərəli istifadə etməyi nəzərdə tutan dövlət himayəsi tələb olunur.(1)

İntensiv istifadə olunan razilərdə aqrar bölmənin və ərzaq bazarının tənzimlənməsinin səmərəli formalarından biri dövlətin iqtisadi proqramlarının tərtibi və reallaşdırılmasıdır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, milli iqtisadiyyatın yığcam modeli şəklində fəaliyyət göstərən oyunmenlərdə iqtisadi proqramlaşdırma tənzimləmənin demək olar ki, bütün əsas vasitələrinə tətbiqi üçün şərait yaradır.

Aqrar və onunla əlaqədar emal, xidmət və sair bölmələrin qarşılıqlı əlaqələri tənzimlənmənin mühüm obyektini kimi diqqət mərkəzində olmalıdır. "Texnoloji və sosial inkişaf barədə strateji proqramların seçilməsində və həyata keçirilməsində tətbiq olunluğu sahələrin, çevik texnologiyalara meylik, əsas xammalın əldə edilməsində uzunmüddətli təminatın nəzərə alınması aqrar-sənaye inteqrasiyasının strateji məsələlərini müəyyən edən amil kimi qəbul edilməlidir. Bu strateji məqsədlərə nail olunması texniki və texnoloji resursların inkişafını bazarın təbiətinə uyğun həyata keçirilməsinə yönəltməlidir".

Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, mövcud hüquqi baza aqrar bölməyə və əlaqədar sahələrdə fəaliyyət üçün qənaətbəxş şərait yaratmaq imkanındadır. Bununla belə işlək mexanizmin hazırkı səviyyəsi sahibkarlığın inkişafını məhdudlaşdıran amil olaraq qalır. Bu və digər amillərin təsirinin nəticəsidir ki, bir çox kiçik müəssisələr bilavasitə məhsul istehsalı ilə məşğul olmayan, əsasən kommersiya sferasında fəaliyyət göstərirlər.

Kənd təsərrüfatı kooperativlərinin fəaliyyətində müşahidə olunan tənəzzülsə (belə ki, 1992-2005-ci illəri əhatə edən dövrdə bu kooperativlərin sayı 1016 vahiddən 164-ə enmişdir). Xeyli dərəcədə onların yaradılması zamanı yol verilən tələsikliklə əlaqədardır.

Belə ki, kənd təsərrüfatı kooperativləri yaradılarkən bəzən kortəbiiyyə yol verilmiş, torpaq-iqlim xüsusiyyətləri, emal müəssisələri və istehlak bazarının yerləşməsi kimi mühüm məsələlər nəzərə alınmamışdır. Əlbəttə, bu kooperativlərin fəaliyyət səmərəliliyini yüksəldilməsi üçün müvafiq hüquqi bazadakı boşluqlar da (xüsusilə onların yarandığı ilk illərdə) əhəmiyyətli mənfi təsir göstərmişdir.

Tənzimləmə milli iqtisadiyyatın inkişafı kontekstində əhatə edilməli bütün cəhətlərə münasibətdə həyata keçirilə bilər. Bu məqamı xüsusi qeyd etməkdə məqsəd, tənzimlənmə bazarın demək olar ki, alternativsizliyini nəzərə çatdırmaqdır. Əlbəttə, burada bazar avtomatizminin imkanlarına etinasızlıqdan söhbət getmir. (2)

Bu baxımdan aqrar bazarın tənzimlənməsinə hazır-

da özəlləşdirmə prosesindən kənara baxmaq, əlbəttə ki, məqsədəuyğun deyildir.

Kənd təsərrüfatında aparılan islahatların maddi bazası olan özəlləşdirmənin tempini dəfələrlə qabaqlayan (cədvəl 1) kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın səviyyəsi, son illərin əhəmiyyətli müsbət addımlarına baxmayaraq qənaətbəxş deyildir.

Aqrar bölmədə özəlləşdirmə prosesi tənzimlənmə baxımından həmişə kifayət qədər diqqət mərkəzində olmamışdır. Hətta özəl bölmə üçün nəzərdə tutulmuş vergi, kredit və digər imtiyazları sistemli reallaşdırılmadığından gözlənilən səmərəni verməmişdir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, iqtisadi proqramlaşdırmanın əhatə edə biləcəyi məsələlər çoxdur və əzənimizcə, özəlləşdirmənin səmərəliliyini artıran tədbirləri də burada nəzərə almaq zəruridir.

Aqrar bölmə 2005-ci ildə ÜDM-in 9,1%-ni, məşğulluğun isə 39,2%-ni təşkil etmişdir. Təkcə bu rəqəmlərin müqayisəsi kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın iqtisadiyyatın digər sahələrinə nisbətən çox aşağı olduğunu göstərir.

Aqrar bölmənin inkişafında əsas məqsəd məlum olduğu kimi məhsul istehsalını artırmaq, məhsulun keyfiyyətini yüksəltmək və xərcləri minimumlaşdırmaqla bazarda daha geniş mövqe qazanmaqdır.

Məhsuldarlığın səviyyəsi əsas məqsədə nail olmaq baxımından başlıca göstəricilərdən biridir. Kənd təsərrüfatında iqtisadi və təşkilati problemlərin həll edilməsinin səmərəlilik səviyyəsi məhz bu ümumiləşdirici göstərici də adekvat şəkildə öz əksini tapır.

Məhsuldarlığın yüksəldilməsi istehsalın və müvafiq xidmət sahələrinin demək olar ki, bütün aspektlərdə tənzimlənməsini nəzərdə tutmalıdır.

İntensiv istifadə olunan ərazilərdə məhsuldarlığın artırılması üçün tənzimləmə obyektinə ola biləcək aşağıdakı obyekt, proses və hadisələri xüsusi qeyd etmək məqsədəuyğundur:

- torpaq islahatının ekoloji tələblərə uyğunlaşdırılması;
- su resurslarından istifadə səmərəliliyini yüksəltmək üçün tariflərin optimallaşdırılması;
- yüksək texnologiyaların tətbiqinə maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsi üçün kommersiya banklarının imkanlarının reallaşdırılması mühitinin tənzimlənməsi;
- təşkilati qurumların üfqi əlaqələr sistemində qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığının stimullaşdırılması;
- fəaliyyət növlərinin məhdud ərazidə inteqrasiyası problemlərinin həlli və s.

Göründüyü kimi məhsuldarlığın artırılması iqtisadi, təşkilati, ekoloji və digər problemləri ən geniş spektrdə əhatə etməyi nəzərdə tutur.

Yuxarıda deyilənlərdən əlavə intensiv istifadə olunan ərazilərdə inkişafın bilavasitə aqrar bölməyə və aqrar bazara aidiyyəti olmayan problemlərinin regional tənzimlənməsi məsələləri də daha yüksək səviyyədə reallaşdırılan proqramların zəruri tərkib hissəsi olur.

Aqrar bazarın tənzimlənməsində intensiv istifadə olunan ərazilərə xas olan xüsusiyyətlərdən biri bu bazarda qeyri-mütəşəkkil bölmənin sürətlə genişlənərək tənzimləmə üçün əlavə problemlər yaratmasıdır. Aqrar bazarın

qeyri-mütəşəkkil hissəsinin yerli istehsalçılarla qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığına mənfi təsir edən bir sıra səbəblər vardır.

İlk növbədə həmin səbəblərə bazarda tələbin kəskin dəyişməsinə, idxalın daha tez və adekvat reaksiya verməsidir. Daxili istehsalçıların belə imkanı azdır və onların bazar konyukturasına reaksiyaları bir qayda olaraq gecikir.

Bu problemin həlli üçün daxili istehsalçılardan məhsulların sonrakı satışa göndərmək məqsədilə yığılmasını təmin edən kommersiya qurumları şəbəkəsinin yaradılması əhəmiyyətli rol oynayır.

Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə, o cmlədən Azərbaycanda bu istiqamətdə bəzi işlər görülür və kredit ittifaqlarının bu işə cəlb edilməsinə başlanmışdır. Lakin, təəssüflə qeyd etməliyik ki, görülməli tədbirlər sistemlidir və tələbin tənzimlənməsində hələ ki, gözlənilən nəticəni vermir.

Aqrar bazarın digər xüsusiyyəti yerli istehsalçıların satışa çıxardığı məhsula lazımi əmtəə görünüşü verə bilməməsi ilə bağlı çətinliklərdir. Bura həmçinin maliyyə çətinlikləri üzündən reklam xərclərini maliyyələşdirməkdə yaranan problemlər də aid edilməlidir.

Məhsulların keyfiyyətinə nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi aqrar bazarının tənzimlənməsində mühüm rol oynaya bilər. Tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycanda istehsal edilən ərzaq məhsulları, xüsusilə meyvə və tərəvəz məhsulları keyfiyyətinə görə bir qayda olaraq idxal məhsullarından üstündür. Məhz bu baxımdan həm xarici, həm də daxili məhsulların keyfiyyətinə qoyulan tələblərin ciddiləşdirilməsi ilə daxili istehsalçıların fəaliyyət şəraitini yaxşılaşdırmaq mümkündür. İxrac subsidiyalarından istifadə mexanizmini sadələşdirmək və şəffəfləşdirmək hesabına yerli və xarici istehsalçıların fəaliyyət şəraitindəki fərqləri azaltmaq imkanları hələ ki, kifayət qədər reallaşdırılmamışdır.

İndi isə bəhs edilən problemlərə dair beynəlxalq təcrübənin bəzi məqamlarına nəzər salaq.

Beynəlxalq təcrübədə bu tənzimləmə mövcud bütün vasitələrlə həyata keçirilir və vergi siyasətindəki güzəştlərdən tutmuş aqrar bölmənin müəssisələrinə birbaşa dövlət yardımına qədər geniş diapazonu əhatə edir.

Kənd təsərrüfatına dövlətin himayəsi baxımından İngiltərə, Yaponiya və Almaniyanın təcrübəsi barədə aşağıdakı fraqmentlər zənnimizcə diqqətə layiqdir.

İngiltərədə büdcədən kənd təsərrüfatına daim yardım edilir. Bunu üçün istehsal subsidiyaları (gübrə, torpaqların qurudulması və suvarılması) adını almış yardım geniş tətbiq olunur.

Yaponiyada hökumət kənd təsərrüfatının inkişafında maliyyə yardımına xüsusi fikir verir. İstehsalın inten-

sivləşməsi istiqamətində təmərrüfatlara əhəmiyyətli güzəştlər edilir. Dövlət büdcəsi hesabına ərzaq məhsullarının qiymətlərinin tənzimlənməsi siyasəti maliyyələşdirilir.

Almaniyada aqrar bölmənin maliyyələşdirilməsi mərkəzi büdcənin xərc maddələrində əhəmiyyətli yer tutur. Belə ki, həmin məqsədlərə sərf olunan mərkəzi büdcənin vəsaiti sənayenin özəl sektoruna yönəldilən vəsaitdən çoxdur. Aqrar bölməyə ayrılan vəsaitin böyük hissəsi istehsalın intensivləşdirilməsi məqsədlərinə yönəldilir.

Ümumiyyətlə Qərbi Avropada fermerlərə dövlət yardımı kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi dəyərində get-gedə daha böyük xüsusi çəkiyə malik olur. 1998-ci ildə Avropa Şurasına daxil olan ölkələrdə kənd təsərrüfatına yardım məqsədi ilə 130 milyard ABŞ dolları ayırmışdı. Qeyd edək ki, bu məbləğ həmin ölkələrdə istehsal edilən məcmu kənd təsərrüfatı məhsullarının dəyərinin 45%-i deməkdir.

ABŞ-da fermerlərə daşınmaz əmlakı girov qoymaq müqabilində kredit verən kommersiya bankları ipoteka ssudalarının yalnız 15%-ini təqdim edir. fermerlərin 85%-i kreditləri digər təşkilatlardan, qeyri-bank qurumlarından alırlar. Sözü gedən qurumlar əsasən fermerlərin özləri tərəfindən yaradılan kredit assosiasiyalardır. Həmin assosiasiyaların çevik və səmərəli fəaliyyəti xeyli dərəcədə bununla izah olunur. Fermer biznes-planı və özü haqqında zəruri məlumatlara assosiasiyaya təqdim etdikdən sonra bir sutka ərzində yüz min dollar kredit ala bilər.

Nəhayət təsərrüfat səviyyəsində baş verən dəyişikliklərin tənzimləmə obyektı olması barədə bəzi məsələləri araşdırmaq yerinə düşərdi. Məsələ ondadır ki, kənd təsərrüfatında yeni texnologiyaların tətbiqi məhsulun miqdarını və keyfiyyətini artırmaqla, resurslardan səmərəli istifadəyə şərait yaratmaqla yanaşı təsərrüfatçılıq qurumlarının ümumi tərkibdəki payında xüsusi əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb olur.

Beynəlxalq təcrübənin təhlili göstərir ki, bir çox qərb ölkələrində kənd təsərrüfatının sənayeləşməsi ailə təsərrüfatlarının tədricən sıradan çıxması ilə müşayiət olunur. Bu proses ABŞ-ın təcrübəsində özünü daha əyani şəkildə göstərmişdir.

Bu ölkədə xırda ailə təsərrüfatlarının saxlanması problemi demək olar ki, iqtisadi deyil, sosial problem kimi nəzərdən keçirilir. Başqa sözlə, xırda ailə təsərrüfatlarının milli dəyərlərdən biri kimi qorumaq zərurəti bəyan edilir. Odur ki, haqqında danışılan problemin yalnız dövlətin köməyi ilə həll ediləcəyi faktı demək olar ki, bir mənalı şəkildə qəbul edilir.

Fikrimizi məhz bu aspektə yekunlaşdıraraq belə qənaətə gəlmək olar ki, aqrar bazarın tənzimlənməsi ölkənin strateji maraqları baxımından labüddür və qaçılmazdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev R., Zeynalov T. Sahibkarlıq fəaliyyətinin maliyyələşməsinin tənzimlənməsinin metodoloji əsasları. Bakı 2001, 152 s. 2. В.И.Новичков, И.Б.Калашников, В.И.Новичкова. Аграрная политика. Учебное пособие. Москва - 2001.